

v rabi, n. pr. Jezus zakarči, zelen fungrad (n. Baumgarten), fjučala (n. Viole). Ponekod pa vendar čutimo predlogo iz tujega narečja, le za silo prilagojeno, n. pr. parvič, na ravno polè itd.

Tudi starejše ljubezenske pesmi so se močno prilagodile, n. pr.: *Kulkarkat sn oz rajža paršu, pa sn par tebi drugja nejšu...* Verz je v pristnem narečju, moti le nereducirano tebi. — V veliki meri so se udomačile poskočnice, zlasti glasovno, vendar se tuji izraz navadno ni zamenjal z domačim, n. pr.: *O ti fantič prekliet, kej s nariedu dekliet...* Domač izraz za fantič je v teh krajih le *fantin, fantinuc*.

Večina tudi v starejši dobi sprejetih pesmi pa se je omejila le na rahlo difton-gizacijo glasov e in o, na prehod zapornika g v priporo in skupin *lj, nj v jl, jn*.

Te ugotovitve naj bodo opozorilo za nadaljnje raziskavanje ljudskih pesmi vseh narečij z jezikovne plati.

Janez Dolenc

ŠE NEKAJ BESEDI O REKLIH IN KALKIH

V 5. in 6. številki lanskega letnika JiS je nekoliko sodrušnikov obravnavalo ta predmet in zapisalo nekaj prav tehtnih misli o kalkih, tujkah in ljudskih izposojenkah. Kadar človeku pride na misel in bi rad zapisal domače reklo, se mu često zbude pomisleki, ali je reklo pravilno in naše ali pa je s tujih livad pritavalo na naše polje. Da so taki pomisleki utemeljeni, dokazujejo prispevki sodrušnikov. Dr. Bajec se v 5. številki močno zavzema za rekli »v kozji rog ugnati« in »moker ko cerkvena miš« ter pravi, da so taka rekla primeri »besednega obrata, ki daje jeziku samosvoj mik in čvrstino«. O kozjem rogu pa pravi A. Sovre v naslednji številki: »Pred to rečenico stojim že najmanj pol stoletja kakor bik pred rdečo ruto, ker me draži v nji eden najbolj kosmatih germanizmov«. In tudi navaja zelo prepričevalno argumentacijo za to svojo veliko nejevoljo. Še v isti številki pa F. Bezljaj označuje reklo »reven ko cerkvena miš« kot kalk, vzet iz nemščine. (Dr. Bajec je v svojem članku pomešal dve rekli: »moker ko miš« in »reven ko cerkvena miš«, mislim, da je to lapsus calami.) Dr. Bajec je zopet posežil spor za reklo »lomiti kopje za kaj« ter pravi: »Kopja so lomili vitezi na turnirjih, toda kdaj in za koga jih je lomil slovenski tlačan? Reklo je slovenski miselnosti tujec«. Tak sklep je nekoliko šibak, kajti tudi laški in nemški tlačan jih nista lomila, pa imata vendar njihova jezika prav enako frazo »rompere una lancia« in »eine Lanze brechen«. Pri tem reklu nima miselnost prav nikakršnega opravka. Turnirji so bili zanimive in zabavne prireditve, h katerim je drlo staro in mlado, vitezi in meščani, svobodnjaki in tlačani. Ker zadnji najbrž niso imeli dostopa na ograjeni prostor, so pač gledali spopade vitezov izza plota ali z dreves. Take prireditve so se vršile tudi na naših tleh, saj vemo, da se je pustolovski vitez in pesnik Ulrik Lichtensteinski boril z vitezi iz spremstva vojvode Bernarda. Tudi kasneje je bilo dovolj turnirjev na naših tleh in fraza »lomiti kopje« se je čula povsod. Kaj bi le z miselnostjo?

Pri takih reklih, ki so nastala lahko povsod, kjer so bili dani enaki pogoji, bo pač obveljala beseda A. Sovreta: »Vsi ljudje imamo enake možganske vijuge. Ne razumem, zakaj bi Slovenec ne mogel narediti kake fraze z natanko istim zasukom kakor Nemeec, Italijan ali Anglež, ne da bi njegov izraz dišal po -izmu.« In res: Rus pravi »vreči kopje v grmovje«, Nemeec vrže puško v rž, Slovenec pa si poišče pripravno koruzišče in zabriše puško v koruzo. Osnovna misel je povsod ista, ker imamo pač vsi enake možganske vijuge. Kdor se naveliča ali obupa, vrže orožje proč, da laže beži in da kot neoborožen laglje trdi, da ni sovražnik in da ni nič streljal. Iz primerjave vseh treh rekel lahko zaključimo le to, da je rusko najstarejše, ker ne pozna še ognjestrelnega orožja, nemško je nastalo, ko so ljudje izumili puške, naše pa morda še malo kasneje, ko je naš človek po odkritju Amerike splošno začel sejati koruzo. Kalk pa ni niti nemško niti naše reklo.

F. Bezljaj pravi o kalkih: »Ni vedno lahko določiti meje med kalkom in domačo izrazno tvornostjo.« Vendar pa se mi zdi, da gre odločno predaleč, ko pravi, da sta kalka »Feliks-Srečko« in »chemin de fer — železna cesta«. Srečko je samo prevod, kakor je prevod n. pr. Dunajsko Novo mesto (Wiener Neustadt). Na drugi strani pa ni samo prevod Kraljevi Gradec (Königgrätz), pač pa pravi kalk, kajti skozi naš belež udarja napaka, ki tiči v nemškem nazivu tega češkega mesta. Hradec Králové pomeni namreč Kraljičin Gradec, ne Kraljev Gradec. Tudi železna cesta ni kalk, saj ni v tujem izrazu ničesar specifično francoskega, nobenega tipično galskega zasuka. Prvi Slovenec, ki bi bil videl to veliko pridobitev, v bi bil rekel to, kar je:

železna cesta. Prav nič bi mu ne bilo treba misliti na chemin de fer, ferrövio ali Eisenbahn. Dokler je ni videl, je neznanu čudovišče pač označeval s tujo besedo. Ko pa jo je spoznal, je celo skrajšal naziv, ne morda iz purističnih razlogov, ampak zaradi krajšega izražanja in zaradi enostavnejših izvedenk.

V že omenjenem članku si dr. Bajec tudi močno prizadeva, da bi odprl pot v naš knjižni jezik očitnemu germanizmu: ta mlada je prišla k hiši, ta lepo (roko) daj! Pravi, da je to nemara slovnski člen, ki se je razvil neodvisno (od nemščine) in iz potrebe, da poudari pešajočo določno obliko pridevnika. Slovnski jeziki nikjer ne kažejo znakov za razvitje takega člena. Le v ljudski govornici kažeta slovensčina in deloma češčina tendenco za usvojitev nemškega določnega člena. »Latinščina ni imela spolnika,« piše dr. Bajec, »romanski jeziki pa so ga razvili iz kazalnega zaimka ille«. Doslej sem mislil, da so člen v romanske jezike zanesli germanski zavojevalci Langobardi, Gotje, Burgundi, Vandali in Franki. Predlagani določni člen »ta« je indeclinabile in okamnel, kar je po mnenju dr. Bajca dokaz, da je naš, da ni germanizem. Verjetnejše pa je ravno obratno. Imamo pridevnike (ljudske izposojenke) fajn, fejš, zavber, aklih, ledik itd., ki so vsi še tako zelo tuji, da so indeclinabilia. Nesklonljivost je najzgovornejši znak tujstva. Bila bi strahota, ako bomo pisali: Ta novi klobuk mi daj! Odpri ta levo okno! Povabi samo ta najboljše prijatelje. Ta novi starešina je hud, ta stari je bil boljši. Ta bele kokoši bolj nesejo ko ta pisane.

Se nekaj bi rad omenil v zvezi s člankom dr. Bajca. Pravi namreč, da so (slavofili in iliri) za glagol »voščiti« priporočili »čestitati«, niso se pa pri tem domislili, da bi bilo potem treba izgnati tudi »privoščiti«. Stvar pa ni čisto točna. O alternativni voščiti — čestitati je namreč dr. Bajec nekoč že pisal prav v tej reviji. Neki zelo načitan bralec je vprašal, kateri izraz je boljši, in dr. Bajec mu je odgovoril prav salomonsko: Prijatelju bomo voščili, maršalu Titu pa čestitali. Dodal je, da je pač tako, da tuja vsiljenka čestitati spodriva lepo domačo besedo voščiti. Na to trditev pa se je oglasil neki drug čitatelj in postavil stvari na pravo mesto. Opozoril je, da izhaja »voščiti« iz stvn. wunskan, »čestitati« pa nikakor ni tuja vsiljenka, marveč prav lepa slovnska beseda; ni pa zahteval, naj se glagol »voščiti« prežene iz našega jezika. Zato strah dr. Bajca za »privoščiti« — dodajmo temu še: vseč, nevšečen, nevšečnost, ki so istega izvora — nikakor ni upravičen. Tudi to pot je dr. Bajec naštel nekaj »tujk«, ki bi bilo treba pomesti z njimi. Med drugimi je namesto »tujke« štediti, nujno priporočil »lepo domačo besedo« varčevati, ki prihaja menda od glagola varovati. O tem glagolu pa pravi Pleteršnik, da ima svoj izvor v stvn. waro. Torej ne bo tako zelo lepa domača beseda, ako smo zelo natančni.

V zvezi s kalki omenja F. Bezljaj v svojem članku neki drug pojav, ki se je začel kazati pri nas po prvi svetovni vojni. Strastno so nekateri puristi začeli preganjati predvsem slovnske izposojenke. »Preklet je kolodvor«, pravi, »izpit in v zadnjem času tudi slovar in novinar.« Nobena druga beseda še ni doživela takega srditega prekletstva kakor kolodvor. Označil jo je nekdo kot »ostudno spakedranko«. Zakaj neki si je zaslužila tako trdo obsodbo? Res je sestavljena iz dveh samostalnikov, kar ne ustreza natančno pravilom našega besedotvorstva, toda takih tvorb imamo na pretek: slavolok, drevored, severovzhod, jugozahod, volkodlak, srakoper, kozorog, nosorog, knezoškof, lirerepec, kljunorožec, kožokrilci, mrežokrilci, glavonožci, psoglavci itd. Sem spadata tudi Jugoslavija in Jugoslovan, dalje priimki Kozoglav, Repolusk, Jurčičev Kozobrin in drugi. Izmed naštetih besed so nekatere prave stare ljudske tvorbe, druge pa so knjižnega izvora. Pa tudi te so izumili ljudje, ki jih ne moremo izključiti iz narodnega občestva in jim odreči pravico do besedotvorstva samo zato, ker se ne trudijo z drevsom, ampak s peresom. Kdor se bo v bodoče zaganjal zoper tvorbe kakor kolodvor, bo imel vsekakor precej dela, preden jih bo preklel, iztrebil pa jih seveda ne bo. O takem purizmu je zapisal F. Bezljaj, da je periferen in malodane brezpomemben.

Če kje, bi bil izraz »ostudne spakedranke« na mestu pri tistih besedah, ki jim pravimo »ljudske izposojenke«. Le-tem smo obesili prelepi epiteton »ljudski«, s čimer so dobile vstopnico v naš pogovorni jezik. Pri naših številnih narečnih bazah in še petkrat številnejših narečjih nam tega pogovornega jezika menda res ni bilo treba. Kraj je posledica tega? Vsesplošna ohlapnost in očitno nespoštovanje našega jezika. Navajam primer: Oni dan se je v kavarni poleg mene naselila večja družba mladih ljudi. Iz vsebine njihovega pogovora sem spoznal, da gre za »visoko« kvalificirane ljudi, po njihovem pogovornem jeziku pa bi jim ne bil prisodil niti polovične kvalifikacije. Uporabljali so dve pritrilnici: ja in štima. Enega izmed njih sem slišal: »To ni moj foh. Mene pust s tem pr gmah.« Drugi je odhajajoč dejal:

»Zdaj pa morem laufat h ta starmo.« Ko so pa plačevali, je eden napovedal svoj zapitek: »Eno flašo pira.« Slične pogovore vsakdo sliši lahko vselej in povsod.

Pomudimo se še malo pri kalkih! Treba bi jih bilo opredeliti, omejiti in utesniti le na tista rekla, ki niso samo dobesedni prevodi, ampak prevzemajo tudi izvirno aluzijo, šegavo primerjo, globoko ljudsko modrost, ki daje reklu pravi pomen.. Rekla: piti na medvedovo kožo, delati račun brez krčmarja, sestri med dva stola, hoditi po kostonj v žerjavico za druge, hoditi kakor mačka okoli vrele kaše, biti za peto kolo, imeti srečo kakor pes v cerkvi, po toči zvoniti, zobe pokazati komu, skočiti si v lase, pustiti ali ostati na cedilu in množica drugih so tako enostavna in vezana na preprosto vsakdanje dogajanje, da so lahko nastala povsod in v vsakem jeziku neodvisno od izražanja bližnjih ali daljnjih sosedov. Seveda fraze po toči zvoniti, pes v cerkvi, cerkvena miš i. p. niso mogle nastati tam, kjer ni cerkva in zvonov. Tudi o petem kolesu ne more biti govora v krajih, kjer ne poznajo vóz s štirimi kolesi in iz ruskih virov vem, da imajo stepni narodi reklo: Toliko mi je tega treba kakor psu pete noge. Ako mora Srb popravljati kako prav temeljito zavoženo stvar, pravi: a sad ja da ispravljam krivu Drinu. Jasno, da to reklo ni moglo nastati nikjer drugje kakor v Podrinju, saj je Drina znamenita po svojih zavojih. Ako imamo mi reklo »ogni se ga tudi s senenim vozom«, imajo Bosanci podoben zasuk »čuvaj se uske ulice i bijesne poturice«, le da je v našem primeru mišljen siten pijanec, v bosanskem pa krvoločen nasilnik. Obe rekli sta odsev razmer. Med slepci je samookec kralj; to reklo je takisto lahko last vsakega jezika in ga ne moremo pripisati kakemu določnemu narodu. V enakem pomenu imajo Rusi dve rekli: Na bezljúdjy iz Fomá dvorjanin. (Kjer ni ljudi, je tudi poljuben Tomaž plemič) in: Na bezrybji i rak ryba (Kjer ni rib, tudi rak lahko velja za ribo.) Obe rekli bi bili, prevedeni v kak drug jezik, nesporen kalk iz ruščine. Rusko reklo »Les rubjat — ščepki letjat« je Vl. Levstik slovenil: Kjer sekaš drva, tam letijo trske. O. Župančič pa je v prevodu iz francoščine zapisal: »Skačeš nespametno v pogovor kakor pes med keglje (franc. comme un chien dans un jeu de quilles). Ta dva prevajalca sta tako vestna, da si človek komaj misli, da bi bila rekli kar prenesla, morda sta jih le slišala pri nas. Naše reklo o sv. Matiji, ki led razbija, sem slišal v Gornji Avstriji tudi v rimani obliki: Matheis bricht Eis, find't er kein's, macht er eins. Bil sem razočaran, misleč, da smo mi naše reklo pobrali pri Nemcih. Zdaj mislim na opozorilo prof. Sovreta o enakih vijugah, ki v enakih razmerah dajo enaka rekla. Ako pri nas grozi kak pretep, pravijo pametnejši in plašnejši: Kar izginimo, če ne bo treba iti še za pričo. V povesti Amfiteatrova »Zmej Gorinyč i Ivan Ivanič« pa sem čital prav enak stavek: »ješčo v svideteli popadjoš«.

Tudi posamezne besede so lahko pravi kalki, pravi F. Bezljaj. Taka beseda je naš medmet »ala! ala!«. To je nekdanji bojni klic Turkov, plenečih po naših krajih. Tudi narodna pesem iz tistih časov ga pozna: »Ala, ala, moj Adame, Siska vrli poglavare!« Ta kalk je zgodovinski spomin na turške boje. Še naša beseda »sreda« je najbrž kalk iz germanščine. Morda bo kdo presenečen, toda s to besedo res ni nekaj v redu. Ako vzamemo, da je torek (vtorij) drugi dan v tednu, četrtek četrti in petek peti, kakor kažejo njihovi nazivi, potem sreda ni v sredi tedna. Če pa naj bo sreda res sredi tedna, potem torek ni drugi dan v tednu, četrtek ne četrti in tudi petek ni peti, kakor bi pričala njih imena. Vsi slovanski jeziki imajo pomensko in korensko enake izraze za pet dni v tednu: od ponedeljka do petka. (Sobota in nedelja sta izjemi, ker so posegi cerkve stvar zamešali.) Sreda se je tedaj vtihotapila v praslovansčino v davnih časih, ko se Slovenci še niso bili diferencirali, kajti ob razselitvi so že vsi imeli sredo in so jo raznesli v svoja nova domovanja. Madžari so si že izposodili od svojih slovanskih sosedov: szerda, csütörtök in pentek. Ali smo jo morda dobili od Gotov? Hvaležno področje za raziskavanje, ako stvar še ni raziskana.

Naj ob koncu opozorim še na neko frazo, ki ima očiten znak površnega prevoda in je v obliki, v kakršni se uporablja pri nas, pravi germanizem. Gre za frazo »nič hudega sluteč«. Ako primerjamo podobne konstrukcije, smo takoj pozorni na dejstvo, da vedno kar podvojimo nikalnico: Nič dobrega ne obetajoč, nič pravega ne vedoč, nič veselega ne upajoč, nič pametnega ne hoteč itd. Res da so take deležniške konstrukcije okorne, če pa jih že zapišemo, zahtevajo še eno nikalnico. Dr. Fr. Detela, O. Župančič in Vl. Levstik, so pisali »nič hudega ne sluteč«, kadar so se poslužili te fraze. Toda samo ti trije. Vsi drugi pisci in pisatelji pišejo »nič hudega sluteč«, kar je mehaničen prevod nemške fraze »nichts Böses ahnend«. Dvomim, da bi se dala še iztrebiti, preveč se je že razmahnila.

B. Borštnik